

بسم الله الرحمن الرحيم

نکات اخلاقی سوره اسراء

زهرة موسى مهدی اباد^۱

چکیده

انسان از منظر قرآن، مسافری ست که به سوی لقای خدای سبحان در حال حرکت است. یکی از مسایلی که در این مسیر با آن روبرو می شود، مسایل اخلاقی است. اخلاق عبارت است از؛ ملکات نفسانی که اگر نفس انسان به آن متصف شود، به سهولت کاری را انجام می دهد. بر این اساس اخلاق به رذایل و فضایل تقسیم می شود، خدای سبحان که خود معلم اخلاق می باشد بر اساس فطرت انسانی، رذایل و فضایل را در قرآن بیان کرده است تا انسان با عمل آن به کمال حقیقی برسد. علمای زیادی از جمله جوادی آملی با تفسیر این کتاب آسمانی، بسیاری از این موارد را ذکر کرده اند. این مقاله با هدف بیان نکات اخلاقی سوره اسراء از دیدگاه جوادی آملی تدوین شده است. بنابر آیات این سوره فضایل اخلاقی شامل احترام به دیگران و والدین، انفاق کردن، صداقت در گفتار و رفتار، رعایت اعتدال می باشد و رذایل شامل: شتابزدگی، تصرف بی جا در اموال یتیمان، کم فروشی، فرزند کشی، زنا، پیروی از ظن و گمان و تکبر می باشد.

کلید واژه ها: سوره، اسراء، اخلاق، رذایل، فضایل.

مقدمه

دین اسلام، کامل ترین و جامع ترین دین است. همه مسائل مربوط به انسان که سبب رسیدن او به

^۱ سطح ۲، مدرسه علمی حضرت زینب کبری (سلام الله علیها). رفسنجان.

کمال و سعادت حقیقی می‌شود را بیان می‌کند. خدای سبحان این مسائل را توسط آخرین پیامبر خود - حضرت محمد (صلی الله علیه و آله و سلم) - در کتاب آسمانی - قرآن - به دست مردم رسانیده است. بنابراین انسان باید از آن چه که در قرآن بیان شده پی‌روی کند تا به کمال برسد، اخلاق اسلامی، اخلاقی است که در چارچوب اسلام باشد، یعنی رابطه انسان با خدا، مردم و خود به گونه ای باشد که مورد تایید اسلام باشد، در واقع خلق نفسانی است که سبب فضایل و رذایل اخلاقی در افعال انسان می‌شود که خدای سبحان این فضایل و رذایل را به صورت نکاتی در قرآن بیان کرده است که انسان با رعایت آن‌ها به اخلاق حسنه ی مورد تایید اسلام دست می‌یابد.

همه این مسائل در سوره‌های این کتاب ایمانی بیان شده است. هر یک از سوره‌های این کتاب مقدس سرشار از نکات آموزنده‌ای است که سبب هدایت‌گری انسان به صراط مستقیم می‌شود. گاه انسان در زندگی از اخلاق حسنه اسلامی فاصله می‌گیرد و گرفتار خوی‌های حیوانی می‌شود باید به دنبال راه درمان آن باشد و برای این که او همواره در سیر حق گام بردارد باید از نکات بیان شده در سوره‌های این کتاب آسمانی بهره‌گیری از جمله سوره‌های آن، اسراء می‌باشد که بسیاری از نکات اخلاقی در آن ذکر شده است و انسان با استفاده و عمل به فضایل اخلاقی و ترک رذایل اخلاقی بیان شده در این سوره می‌تواند به اخلاق حسنه مورد تأیید خدا برسد و در نتیجه به قرب الهی می‌رسد. در مورد سوره اسراء آثار و تفاسیر زیادی وجود دارد، از جمله: کتاب "الاخلاق" از عبدالله شبر، مقاله "ساختار نظام مند مفاهیم و گزاره های اخلاقی در سوره اسراء" از محمد رضا ستوده و محمد جانی بور و مقاله "نقش آیات اخلاقی قرآن کریم در تدوین نظام هدایت فردی و اجتماعی" از مهدی لطفی و محمد رضا جانی بور تألیف شده است. که در این آثار به بررسی بعضی آیات سوره اسراء پرداخته اند، اما به لطف الهی در این تحقیق به بیان نکات اخلاقی این سوره از دیدگاه جوادی آملی و دیگر علما پرداخته شده است.

۱- فضایل اخلاق فردی در سوره اسراء

بعضی مسائل اخلاقی که در سوره اسراء بیان شده است، جنبه فردی دارند و انسان با به کارگیری

فضایل آن در زندگی می تواند به کمال برسد که در ذیل به آن ها اشاره می شود، از جمله:

۱-۱- نیکی به دیگران

هر عملی، عکس العملی در پی دارد، یعنی انسان هر کاری را که انجام می دهد باید منتظر نتیجه آن باشد، پس اگر کار نیکی انجام دهد اثر خوب آن به خودش بر می گردد و اگر مرتکب کار بدی شود آثار سوء آن متوجه خودش خواهد بود، همان چنان که خدای سبحان می فرماید: «إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِنَفْسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا» (اسراء / ۷)؛ اگر نیکی کنید، به خودتان نیکی می کنید؛ و اگر بدی کنید باز هم به خود می کنید.

این آیه در مقام بیان این معناست که اثر هر عمل - چه خوب چه بد - به صاحبش بر می گردد، نه این که بخواهد این معنا را برساند که کار نیک به نفع صاحبش و کار زشت به ضرر او تمام می شود (طباطبای، ۱۳۷۴ش)، ج ۱۳، ص ۵۳. چنان چه حضرت علی (علیه السلام) در این باره می فرماید: «إِنَّكَ إِنْ أَسَأْتَ فَلِنَفْسِكَ تَمْتَهُنُ وَإِيَّاهَا تَعْبِنُ» (تمی آمدی، ۱۴۱۰ق)، ص ۲۶۷؛ همانا اگر تو نیکی کنی پس خودت را گرامی داشتی و به خودت نیکی کرده ای، و اگر بدی کنی پس خودت را خوار کرده ای و به خودت زیان رسانده ای.

از دیدگاه جوادی آملی اعمالی که انسان انجام می دهد، به صورت ذاتی و اصالتی در خود فرد می ماند و آثار نخستین آن به خودش باز می گردد و سایه اش به دیگری می رسد، برای مثال درباره این که احسان و بدی اختصاص به عامل دارد؛ می توان گفت، کسی که در باغچه خانه خود گل های معطر غرس می کند، همواره از بوی همیشگی آن ها بهره مند است، هرچند گاهی نسی می بوی آن گل ها را به شامه ی رهگذران می رساند و نیز کسی که در خانه اش چاه فاضلاب حفر می کند، بوی بد چاه همواره دامنگی ر خود اوست، هرچند شاید شامه ی رهگذری را آزار دهد که این اثر گذاری تبعی و عرضی است. (جوادی آملی، ۱۳۹۸ش، ج ۳۸، ص ۱۹۵).

بنابراین رابطه ی میان عمل و عامل، رابطه ی تکوینی و قطع ناشدنی است و عمل، عاملش را هرگز رها نمی کند و کار کسی را به حساب دیگری نمی نویسند. (همان، ص ۱۹۸)

۱-۲- رعایت حقوق والدین

یکی از مسائل مهم خانوادگی، مسأله احترام به والدین و رعایت حقوق ایشان است به خصوص در دوران کهن سالی که بخشی از توان جسمی و فکری خود را از دست می دهند و خواسته های شان زیاد می شود، نیاز به مراقبت بیشتر دارند. در قرآن کریم خدای سبحان پس از فرمان به یکتاپرستی، دستور نیکی به پدر و مادر می دهد و این نشان دهنده اهمیت این مطلب است که می فرماید:

« وَ قَضِيَ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفٍ وَلَا تَنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا » (اسراء/۲۳)؛ و پروردگارت فرمان داده: جز او را نپرستید! و به پدر و مادر نیکی کنید! هر گاه یکی از آن دو، یا هر دوی آنها، نزد تو به سن پیری رسند، کمترین اهانتی به آنها روا مدار! و بر آنها فریاد مزن! و گفتار لطیف و سنجیده و بزرگووارانه به آنها بگو!

چون سبب به وجود آمدن انسان، ایجاد کردن خداست و سبب وجود تربیت ظاهری، والدین می باشند، بنابراین ابتدا امر به تعظیم خدا کرده است و بعد امر به تکریم والدین کرده است (حسینی شاه عبدالعظمی، ۱۳۶۳ش، ج ۷، ص ۳۵۳). از نظر جوادی آملی توحید و احسان به والدین، دو مسأله مهم اعتقادی و اخلاقی هستند. و بیان این حکم اخلاقی در کنار مهم ترین مسأله اعتقادی (دعوت به توحید) نشان از اهمیت موضوع احترام به والدین و تکریم آن هاست. احسان فرزندان به والدین باید همیشگی باشد و باید آن ها را نزد خود نگه دارند و آن ها را به خانه سالمندان نبرند، مشکلات و توقعات والدین در زمان پیری بیشتر است و فرزندان هم علاقه ای به آن ها نشان نمی دهند به همین دلیل است که خدای سبحان دستور داده به ایشان حتی "اف" نگویید. (جوادی آملی، ۱۳۹۸ش، ص ۴۱۵)

در آیه بعد خدا امر می فرماید که در برابر والدین متواضع باشید و در مقابل آنها متکبر و مغرور نباشید و در آخر می فرمایند، برای والدین دعا کنید و از خدا برای آنها طلب مغفرت کنید: « وَ اخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا » (اسراء/۲۴)؛ و برای هر دو از روی مهر و محبت، بال فروتنی فروود آر و بگو: پروردگارا! آنان را به پاس آنکه مرا در کودکی تربیت کردند، مورد رحمت قرار ده. یعنی

در برابر آن‌ها هر چه می‌توانی از لحاظ گفتار و کردار، فروتنی و کوچکی کن، جوادی آملی در خصوص این‌آیه می‌فرماید: خدای سبحان دستور داده است؛ که فرزند در برخورد با والدین باید به گونه‌ای عمل کند که آنها خضوع و تواضع فرزند را به طور کامل حس کنند. (جوادی آملی، ۱۳۹۸ ش، ج ۳۸، ص ۴۳۲) در ادامه آیه به فرزند دستور می‌دهد که برای پدر و مادر خداپرست خود در حال زندگی و مرگ طلب رحمت و دعا داشته باشند که این امر سبب توفیق برای خود فرزند می‌شود، و این از بهترین دعاهاست و این فقط مربوط به زمان مرگ نیست، بلکه در زمان حیات آن‌ها نیز دعاهای یادشده درباره آن‌ها روا و مستجاب اند. خدای سبحان علاوه بر این که به فرزندان سفارش کرده که در حق والدین دعا کنند، این مطلب را به والدین یادآور می‌شود که آن‌ها اگر طالب فرزندان متدینی هستند که همواره از دعای خیرشان بهره‌مند شوند باید در تربیت روحی آن‌ها بکوشند زیرا "ربیانی" در این آیه تنها تربیت جسمی، آب و غذا... نیست بلکه پرورش روحی را نیز در بر می‌گیرد. (همان، ص ۴۳۵)

این که قرآن بر احترام پدر و مادر بی‌شتر تأکید نموده است، چون والدین نسبت به فرزندان از همان ابتدای تولد علاقه دارند و تأکید بی‌شتر به جای این که راهگشا باشد، راهزن می‌شود اما والدین چون در دوران پیری جاذبه‌ای ندارند، دستور به محبت به آن‌ها شده است. (جوادی آملی، ۱۳۷۹ ش، ج ۱۱، ص ۲۳۵) اما فرزندانی که حقوق پدر و مادر خود را ادا نکرده‌اند و ترک احسان کرده‌اند، اگر از پروردگار برای والدین خود بسیار طلب ببخش کنند، آنگاه خدا گناه بزرگ آن‌ها را می‌بخشد و مورد آمرزش خود قرار می‌دهد (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ص ۵۲)

۳-۱-۱- اتفاق کردن

یکی از دستورهای که در اسلام بر آن تأکید شده است، اتفاق کردن و صدقه دادن است. ارزش و اهمیت این موضوع به اندازه‌ای است که در قرآن بیش از هشتاد آیه به آن پرداخته شده است. اتفاق و کمک کردن به دیگران ارکانی دارد که در سوره اسراء به آن پرداخته شده از جمله: وی‌ژگی کسانی که باید به آن‌ها اتفاق کرد، چگونگی اتفاق کردن، مقدار و هدف از اتفاق کردن که قرآن آن‌ها را در آیات مختلف بیان کرده

است و زمینه وسوسه و تجاوز به آن زیاده است. (جوادی آملی، ۱۳۹۸، ص ۵۵۲). اما ممکن است بعضی افراد این را بهانه قرار دهند و یتیمان را به حال خود رها کنند، ولی خدا بلافاصله می فرماید: «مگر به طریقی که بهترین طرق است» البته این وضع تا زمانی است که یتیم به بلوغ فکری و اقتصادی برسد به گونه ای که بتواند اموال خود را حفظ و نگهداری کند، بدون شک در هر جامعه ای بر اثر حوادث گوناگون ای تاملی وجود دارند که باید تحت حمایت عاطفی و مالی قرار گیرند به همین دلیل اسلام به این مسأله امیت بسیار داده است.

کسی که مال یتیم را می خورد هم در این دنیا و هم در آخرت به سزای اعمالش می رسد، چنان چه حضرت علی (علیه السلام) می فرماید: «أَنْ أَكَلَ مَالِ الْيَتِيمِ ظُلْمًا سَيُذَرُّهُ وَبَالَ ذَلِكَ فِي عَقِبِهِ مِنْ بَعْدِهِ وَ يَلْحَقُهُ فَقَالَ ذَلِكَ إِمَّا فِي الدُّنْيَا وَ إِمَّا فِي الْآخِرَةِ» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۲، ص ۸)؛ خورنده مال یتیم به زودی وبال کارش در این دنیا به اولادش می رسد و در آخرت به خودش می رسد.

در این حدیث برای برانگیختن عواطف، بیان می کند که فرزندان شما هم یتیم می شوند. اگر شما مال یتیمی را به ناحق تصرف کنید در آینده همان رفتار را با یتیمان شما می کنند. به طور کلی مسائل اجتماعی همواره به این شکل یک سنت از امروز به فردا و از فردا به آینده دور سرایت می کند. افرادی که امروز به یتیمان ظلم می کنند و در اموالشان تصرف می کنند در آینده با فرزندانشان همین رفتار خواهد شد. نیازمندی یتیم منحصر به خوراک و پوشاک نیست بلکه پاسخ گفتن به عواطف و احساسات قلبی او نیز مهم است.

راهکار: انسان اگر تصور این را بکند، زمانی خود از دنیا خواهد رفت و فرزندان او نیز یتیم خواهند شد، آیا دوست می دارد که همین رفتار با فرزندان او بشود و در اموالشان به ناحق تصرف بشود؟! اگر متوجه این موضوع باشد و فرزندان یتیم را به جای فرزندان خود بگذارد هیچ گاه چنین کاری نخواهد کرد.

۲-۴- نهی از کم فروشی

کم فروشی یکی از آفت های کسب روزی حلال است که بسیاری از اهل بازار دانسته یا ندانسته به آن مبتلا شوند. در آمد حاصل از کم فروشی حرام است و باید به صاحبان حق برگردانده شود. خدای سبحان کم

فروشی را که در ظاهر عمل مجرمانه ساده و پیش پا افتاده‌ای است را به عنوان گناه کبیره معرفی کرده است و وعده عذاب در آخرت و درماندگی در دنیا را می‌دهد و انسان را از این عمل نهی می‌کند و می‌فرماید: «وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كُنْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا» (اسراء/۳۵)؛ و هنگامی که پیمان‌ه می‌کنید، حق پیمان‌ه را ادا نمائید، و با ترازوی درست وزن کنید! این برای شما بهتر، و عاقبتش نیکوتر است.

از دیدگاه جواد آملی این آیه که یکی از احکام بن‌المللی اسلام است، تنها به مسأله کیل و وزن اختصاص ندارد و اطلاق و عمومش هر چیزی را در مسایل اقتصادی، سیاسی، اعتقادی، تبلیغی و جز آن در برمی‌گیرد؛ یعنی هیچ چیزی را از هیچ کسی در هیچ موردی کم نگذاری (جواد آملی، ۱۳۹۸، ج ۴۸، ص ۵۶۷). گاهی مسأله کم فروشی تعمی‌م داده می‌شود به گونه ای که هر نو کم کاری و کوتاهی در انجام وظایف را شامل می‌شود، به این ترتیب کارگری که از کار خود کم می‌گذارد، آموزگار و استادی که درست درس نمی‌دهد، کارمندی که به موقع سر کار خود حاضر نمی‌شود و دلسوزی لازم را نمی‌کند، همگی مشمول این حکم هستند و در عواقب آن سهی‌مند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۱۱۲)

راهکار: برای این که عدالت اقتصادی و عدالت جامعه رعایت شود باید به ایمان و توجه به وجود خدا و این که او ناظر است بیشتر توجه داشته باشند و وجدان خود را قاضی قرار دهند تا همواره بر اساس وجدان، عدالت را رعایت کنند نه این که فقط در زمان حضور مأموران دولتی عدالت را رعایت کنند.

۳-۴- نهی از فرزند کشی

یکی از حقوق و مصالح اعضای جامعه، حق حیات است که رذیله مقابله آن قتل نفس است. قتل نفس به خصوص قتل کودکان و فرزندان از گناهان کبیره است که در زمان پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌و‌آله‌و‌سلم) جری‌ان داشت و اعراب جاهلی فرزندان خود به ویژه دختران خود را به انگیزه‌های چون حفظ آبرو، ترس از گرسنگی و فقر می‌کشند که خداوند از این عمل شنیع نهی کرده است و می‌فرماید: «وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةً إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطَاً كَبِيراً» (اسراء/۳۱)؛ فرزندان را از بیم تنگدستی نکشید؛ ما به آنان روزی می‌دهیم، یقیناً کشتن آنان گناهی بزرگ است.

فرزند کشی از ترس فقر زمانی به ذهن انسان می‌آید که خیال می‌کند، همه هزین‌های فرزندان به دوش اوست. هر چه فرزند بی‌شتر باشد باید بار سنگین ترسی به دوش بکشد. این تفکرات ناشی از نشناختن مالک اصلی جهان است. در حالی که همه ما روزی خور سفره‌ی خدا هستیم و هر موجودی که پا به عرصه هستی می‌گذارد روزی خود را به همراه دارد. قابل توجه این که ما از این جنایت زشت و ننگین وحشت می‌کنیم، در حالی که همین جنایت در شکل دی‌گری در عصر ما و حتی به اصطلاح در متمدنی‌ترین جوامع انجام می‌گیرد و آن؛ سقط جنین در مقیاس بسیار وسیع به خاطر جلوگیری از افزایش جمعیت و کمبود های اقتصادی است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۱۰۲). جوادی آملی بیان می‌کنند همه روزی خور خدای سبحان هستند و اوست که روزی رسان است، و انسان فقط موظف به کار است و رزاق تنها خداست، البته این بدان معنا نیست که آن را در دهان انسان می‌گذارد، بلکه انسان باید تلاش کند. (جوادی آملی، ۱۳۹۸، ج ۴۸، ص ۵۰۷)

نتیجه‌گیری

در تفسیر سوره اسراء از دیدگاه جوادی آملی و دیگر علما نکات اخلاقی زیادی برداشت می‌شود از جمله: انسان باید در برخورد با دیگران بانی‌کویی رفتار کند چرا که آثار آن به خود فرد برمی‌گردد. همچنین والدین را تکریم کند به خصوص در زمان پیری آن‌ها، که نیازمند مراقبت بی‌شتری هستند. انسان در هنگام اتفاق باید از بهتری‌ن متاع خود انفاق کند، اگر تمکن مالی نداشت، باید برخوردی صحیح داشته باشد. در گفتار و رفتار فرد باید صادق باشد و ورود و خروجش در دین باید با نام خدا باشد. همچنین زمانی که در زندگی ناچار به قصاص شد، اعتدال را رعایت کند، که این موارد از فضایل اخلاقی سوره می‌باشد. اما رذایلی نیز وجود دارد که انسان باید از آن‌ها دوری کند تا به کمال حقیقی برسد از جمله: در اموال بی‌نیامان نباید تصرف بی‌جا داشته باشد، در هنگام کیل و وزن در هر موردی از زندگی کم فروشی نکند، فرزندان خود را از ترس نبود روزی نکشد، چرا که روزی رسان خدای سبحان است. شهوت خود را کنترل کند تا گرفتار زنا نشود که بهتری‌ن راه آن ازدواج است. همچنین انسان نباید از ظن و گمان پی‌روی کند و از تکبر

و غرور که باعث خفت او می شود دوری کند. با رعایت این نکات انسان به خلق حسنه دست می یابد.

فهرست منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

- ۱- اکبری، محمود، (۱۳۷۸ ه.ش). احترام و تکریم، چاپ اول، قم: انتشارات اسلامی.
- ۲- جعفری، یعقوب، (بی تا). تفسیر کوثر، چاپ اول، قم: هجرت.
- ۳- جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۹۸ ه.ش). تسنیم، چاپ اول، قم: اسراء.
- ۴- _____ (۱۳۷۹ ه.ش)، سیره رسول اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) در قرآن، چاپ دوم، قم: اسراء.
- ۵- _____ (۱۳۹۱ ه.ش)، جامعه در قرآن، چاپ چهارم، قم: اسراء.
- ۶- _____ (۱۳۷۹ ه.ش)، فطرت در قرآن، چاپ دوم، قم: اسراء.
- ۷- _____ (۱۳۷۹ ه.ش)، مبادی اخلاق در قرآن، چاپ سوم، قم: اسراء.
- ۸- _____ (۱۳۷۹ ه.ش)، مراحل اخلاق در قرآن، چاپ سوم، قم: اسراء.
- ۹- حسینی علی پور، حمید، (۱۳۸۷ ه.ش). صدق، چاپ سوم، تهران: چاپ و نشر عروج
- ۱۰- حسینی شاه عبدالعظمی، حسنین بن احمد، (۱۳۶۳ ه.ش). تفسیر اثنی عشری، چاپ اول، تهران: میقات.
- ۱۱- حسینی همدانی، محمد، (۱۴۰۴ ه.ق). انوار درخشان، چاپ اول، تهران: کتابفروشی لطفی.

۱۲- خمینی، روح الله، (۱۳۷۸ ه. ش). شرح چهل حدیث، چاپ چهل و ششم، تهران: موسسه نشر و آثار امام خمینی (رحمه الله علیه)

۱۳- شبیر، عبدالله، (۱۳۸۱ ه. ش). کتاب الاخلاق (مترجم: محمد رضا جباران)، چاپ هشتم، قم: انتشارات هجرت.

۱۴- طباطبائی، محمد حسین، (۱۳۷۴ ه. ش). تفسیر المیزان، (مترجم: محمد باقر، موسوی همدانی) چاپ پنجم، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیّه قم.

۱۵- طیف عبدالحسین، (۱۳۷۸). اطیب البیان فی تفسیر القرآن، چاپ دوم، تهران: انتشارات اسلام.

۱۶- عبدالواحد بن محمد، ترمذی آمدی، (۱۴۱۰ ه. ق). غررالحکم و دررالکلم، چاپ دوم، قم: دارالکتب اسلامی.

۱۷- عروسی جویزی، عد علی بن جمعه، (۱۴۱۵ ه. ق). تفسیر نور الثقلین، چاپ چهارم، قم: انتشارات اسماعیلیان.

۱۸- مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، (۱۴۰۳ ه. ق)، بحارالانوار، چاپ دوم، بیروت: دار اجیال التراث العربی.

۱۹- مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۷۷ ه. ش). اخلاق در قرآن، چاپ اول، قم: مدرسه الامام علی بن ابی طالب (علیه السلام).

۲۰- _____، (۱۳۷۴ ه. ش). تفسیر نمونه، چاپ اول، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

۲۱- _____، (۱۳۷۶ ه. ش). والاترین بندگان، چاپ دوم، قم: انتشارات نسل جوان.

۲۲- نراقی، احمد بن محمد مهدی، (۱۳۷۹ ه. ش). معراج السعاده، چاپ هفتم، قم: انتشارات هجرت.